

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

НАГРЕБЕЦЬКА ВІТА ВІКТОРІВНА

УДК 340.132

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Динамічне тлумачення у практиці вітчизняних судів

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Нагребецька В. В.

Керівник роботи

Ляшенко Руслана Дмитрівна
кандидат юридичних наук,
доцент

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:
до захисту допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

(підпис)

Р. Д. ЛЯШЕНКО

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувачка вищої освіти Нагребецька Віта Вікторівна
захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(підпис)

Грушевська Т.П.

АНОТАЦІЯ

Нагребецька В. В. Динамічне тлумачення у практиці вітчизняних судів.
– Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2020.

У кваліфікаційній роботі досліджено теоретико-правові засади динамічного тлумачення та його вплив на правозастосування. У роботі аналізуються наукові погляди стосовно поняття та об'єкту тлумачення норм права, з'ясовано сутність та зміст статичного та динамічного підходів у тлумачення норм права. Визначено суб'єктів та види доктринального тлумачення.

Окрема увага приділена динамічному тлумаченню у практиці вітчизняних судів. Досліджено особливості динамічного тлумачення Конвенції.

Ключові слова: динамічне тлумачення, правозастосування, Верховний Суд, Конституційний суд України, судова практика, Європейський суд з прав людини.

SUMMARY

Nagrebetska V. V. Dynamic interpretation in the practice of domestic courts.
– Manuscript qualification work.

Qualifying work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

In the qualification work the theoretical and legal bases of dynamic interpretation and its influence on law enforcement are investigated. The paper analyzes scientific views on the concept and object of interpretation of legal norms, clarifies the essence and content of static and dynamic approaches to the interpretation of legal norms. Subjects and types of doctrinal interpretation are identified.

Particular attention is paid to the dynamic interpretation in the practice of domestic courts. The peculiarities of the dynamic interpretation of the Convention are studied.

Key words: dynamic interpretation, law enforcement, Supreme Court, Constitutional Court of Ukraine, court practice, the European Court of Human Rights.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИНАМІЧНОГО ТА СТАТИЧНОГО ПІДХОДІВ	
1.1 Тлумачення норм права: сутність та зміст	9
1.2. Змістова характеристика динамічного тлумачення	13
1.3 Статичний підхід до тлумачення норм права	17
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	20
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ У СУДОВОМУ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ	
2.1. Поняття та ознаки судового тлумачення	21
2.2 Динамічне тлумачення у практиці судів вищих інстанцій	24
2.3 Динамічний підхід при тлумаченні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	33
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах реалізації правової реформи, вирішуються складні завдання, ефективність яких видається сумнівною без належного наукового обґрунтування. Надмірний вплив на законодавчий процес різноманітних ідеологічних і політичних чинників, негативно позначаються на якості законодавства. У таких умовах потреба в динамічному тлумаченні правового матеріалу стає надзвичайно важливою.

Динамічне тлумачення має суттєвий вплив на правотворчу та правозастосовну практику. Суб'єкти правотворчості та правозастосування, переважно, враховують висновки експертів під час прийняття нормативно-правових актів та вирішенні юридичних спорів. Особливо це важливо в умовах розмежування права та закону, коли на конституційному рівні закріплено природні права, які потрібно тлумачити не з точки зору «букви закону», а з урахуванням принципу верховенства права, його перевагою над законом. Відповідно до Указу Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» від 7 серпня 2019 № 584/2019, до розробки стратегії правової реформи, завданням якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини з урахуванням міжнародних стандартів, залучено провідних вітчизняних науковців правників. Отже, за таких умов проблема дослідження динамічного тлумачення у практиці вітчизняних судів є актуальною та своєчасною.

Серед науковців, які зверталися до цієї проблематики, слід назвати: С. Алексєєва, Є. Васьковського, М. Вопленка, В. Гончарова, О. Капліну, М. Козюбру, Б. Левенця, Н. Лепіш, А. Манукяна, Т. Морщакову, І. Настасяк, Н. Оніщенко, А. Піголкіна, М. Савчина, Г. Саміло, О. Скакун, І. Суходубову, Ю. Тодику, С. Шевчука та ін.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз теоретико-правових засад динамічного тлумачення та з'ясування його дієвості у практиці вітчизняних судів.

Відповідно до поставленої мети, завданнями кваліфікаційної роботи є:

- визначити поняття та зміст тлумачення норм права;
- схарактеризувати сутність динамічного підходу у тлумаченні норм права;
- проаналізувати статичний підхід до тлумачення норм права;
- визначити поняття та ознаки судового тлумачення;
- з'ясувати місце динамічного тлумачення у практиці судів вищих інстанцій;
- обґрунтувати застосування динамічного підходу при тлумаченні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Об'єктом дослідження є динамічне тлумачення як явище правової дійсності.

Предметом дослідження є динамічне тлумачення у практиці вітчизняних судів.

Методи дослідження. Методологічною основою кваліфікаційної роботи є сукупність методів і способів пізнання. У роботі використані такі методи: порівняльно-правовий, загальнонауковий, діалектичний, системно-структурний, герменевтичний та формальної логіки. Загальнонауковий діалектичний метод застосовано до аналізу динамічного тлумачення (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3; 2.1; 2.2; 2.3). Методи формальної логіки – застосовано під час аналізу статичного та динамічного підходів до тлумачення права (підрозділи 1.2; 1.3). Порівняльно-правовий метод використовувався при зіставленні моделей впливу динамічного тлумачення на правозастосовні процеси (підрозділи 2.2; 2.3). Герменевтичний метод використано для роз'яснення правових норм (підрозділи 2.2; 2.3). Системно-структурний метод застосовувався під час аналізу актів судового динамічного тлумачення (підрозділ 2.3).

Практичне значення одержаних результатів полягає у їх використанні в навчальному процесі під час викладання курсів «Загальна теорія права», «Юридичне тлумачення» та ін., а також у правотворчій, інтерпретаційній та правозастосовній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та науково-практичних конференціях: II науково-практичній конференції «Реформування правової системи держави» (Ужгород, 26-27 червня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (Запоріжжя, 21-22 серпня 2020 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 18-19 вересня 2020 р.).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел (47 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИНАМІЧНОГО ТА СТАТИЧНОГО ПІДХОДІВ

1.1 Тлумачення норм права: сутність та зміст

Питання про тлумачення норм права є одним з найважливіших і найбільш дискусійних як у вітчизняній, так і зарубіжній юридичній науці, адже тлумачення права – це необхідний і важливий елемент правореалізаційної діяльності, оскільки неможливо застосувати норму права, не усвідомивши її зміст, а також надати її юридичне роз'яснення; тлумачення є важливим елементом правової кваліфікації юридичної справи та винесення правозастосовного рішення по справі. Крім того, тлумачення норм права є важливим елементом процесу правотворчості та має місце на всіх стадіях правового регулювання й значення для всіх сторін юридичної діяльності. Тлумачення норм права поєднує єдиним фокусом юридичні знання, правову культуру та юридичну практику. Відповідно, юридичне тлумачення (юридична герменевтика) є одночасно наукою та мистецтвом, а відтак, вершиною юридичної майстерності та кульмінацією юридичної діяльності [1, с. 39].

Відповідно, як зазначає Р. Ціппеліус, через багатозначність правової термінології виникає необхідність визначити методіку тлумачення, за допомогою якої можна з'ясувати і навіть за необхідності звузити значення того чи іншого терміну. Однак неточність навряд чи може бути повністю усунута, адже тлумачення - це неоднозначний метод, він переважно потребує здійснення вибору між багатьма дискусійними варіантами і підходами [2, с. 23].

Тлумачення норм права складається з двох елементів: з'ясування змісту норми права і роз'яснення її змісту.

Тлумачення в формі з'ясування являє собою внутрішній розумовий процес, що відбувається у свідомості суб'єкта-інтерпретатора, відповідно, суб'єкт тлумачення спочатку усвідомлює зміст правової норми особисто для себе. Як зазначає, М. Вопленко, тлумачення-з'ясування – це внутрішній розумовий процес пізнання права, який не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора. Тлумачення-з'ясування характеризує гносеологічну (пізнавальну) природу тлумачення. Саме з'ясування змісту норм права здійснюється з використанням спеціальних прийомів і способів тлумачення. З'ясування правових норм передбачає творчу інтелектуально-вольову активність інтерпретатора, і воно тим успішніше, чим вище юридична культура суб'єктів, які здійснюють тлумачення. Від правильності, повноти і юридичної точності з'ясування змісту норм права залежить ефективність його реалізації [3, с. 51].

Тлумачення норм права у формі роз'яснення є продовженням розумової діяльності, але ця сторона діяльності адресована іншим суб'єктам, які зацікавлені знати сутність та зміст правового припису. Ми погоджуємось з позицією О. М. Костюк, яка вважає, що «роз'яснення – це діяльність, що передбачає розкриття, викладення і доведення змісту правових норм «для інших» з метою усунення неясності в їх розумінні і забезпечення правильного застосування щодо тих обставин, на які вони розраховані. Роз'яснення має зовнішню форму вираження – видання інтерпретаційного акта» [4, с. 50].

На думку Ю. Годики, термін «тлумачення» (інтерпретація) безмежно багатозначний. Поняття «інтерпретація» (лат. *interpretatio* – роз'яснення) розкривається через роз'яснення, тобто розкриття сутності будь-якого явища і вживається неоднозначно. Інтерпретація в широкому значенні (*sensu largo*) – це можливість пізнати знаки, які передаються від одного до іншого і засвоюються через зовнішні прояви (тексти, мова, жести та ін.). Інтерпретація у вузькому значенні слова (*sensu stricto*) – це роз'яснення

суб'єктами пізнавальної діяльності письмових текстів і розкриття їх справжнього змісту [5, с. 24].

Слід також погодитися з думкою О. Капліної, що з'ясування змісту правової норми при тлумаченні й роз'ясненні, хоча і є тісно взаємопов'язані, але це два самостійні процеси. Роз'яснення є важливим, але не обов'язковим елементом процесу тлумачення. Проте для правозастосовного тлумачення — це невід'ємна складова. Право суб'єкта на здійснення діяльності з тлумачення передбачає обов'язок, що йому кореспондується, дати чітке роз'яснення правових норм. Акти офіційного юридичного тлумачення і є зовнішньою формою інтерпретаційної діяльності. Такий підхід у розумінні тлумачення, який об'єднує з'ясування і роз'яснення, дозволяє говорити про тлумачення норми права як про метод пізнання, з одного боку, і про тлумачення як вид юридичної діяльності — з іншого [6, с. 10].

Отже, з'ясування і роз'яснення дві діалектично взаємозалежні складові одного процесу тлумачення. А тлумачення норм права слід розглядати як процес, що відбувається у людській свідомості у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування змісту норм), які знаходять вираження зовні (роз'яснення) у формі інтерпретаційного акта чи юридичної консультації.

Як справедливо зазначає В. В. Гончаров, якщо в тексті є смисл, то і в законі є юридичні норми, причому ще до тлумачення. У ході апробації даного положення стає очевидним, що його місцями неправильно розуміють. Ми не стверджуємо, що юридична норма існує незалежно від людини та являє собою ідеальну сутність. Але інтерпретатор, навіть якщо він представник реалістичної теорії тлумачення, вдається до тлумачення лише тому, що допускає, що текст має смисл. Мати смисл для тексту — означає, що словам і реченням, з яких він складається, відповідає той чи інший спосіб вжитку, та чи інша суспільна практика. Отже, життя смислу та юридичної норми — не світ ідей, а суспільна практика. Тлумачення ж «відкритих»

текстів, безперечно, не може бути лише продуктивною чи тільки репродуктивною діяльністю. Воно охоплює і перше, і друге [7, с. 56].

Зміст тлумачення влучно розкриває І. Ю. Настасяк. На її думку, тлумачення правових норм – це не лише власне їхнє розуміння і роз'яснення, а й інтерпретація. Саме в інтерпретації правових приписів полягає ординарна функція юридичного тлумачення. Авторка наголошує, що було б несправедливо розглядати тлумачення права виключно як техніко-юридичну процедуру. У сучасному світі визначальний вплив на тлумачення змісту норм внутрішнього права мають загально визнані світовою спільнотою принципи гуманності, повага до прав людини і справедливості, що діють за допомогою конституційних і міжнародно-правових механізмів. Інтерпретація правових норм з огляду на ці основоположні принципи (тобто своєрідна гуманізація норм) – нині також одна з головних функцій юридичного тлумачення. А об'єктом тлумачення є норма, її зміст, воля законодавця, матеріалізована у нормі права, що тлумачиться [8, с. 55, 57].

Таким чином, тлумачення норм права є одним з видів наукового пізнання, що являє собою складну розумову діяльність, спрямовану на з'ясування і роз'яснення волі нормотворця, що об'єктивована в нормі права, а також результати цієї діяльності. Тлумачення є вагомим політико-юридичним інструментом виявлення чіткого змісту права. Юридичне тлумачення є обов'язковим в процесі реалізації правових норм. Необхідність тлумачення, на думку Н. Я. Лепіш, «пояснюється тим, що нормативно-правові акти містять загальні, нерідко абстрактні нормативні положення, що вимагає серйозної розумової роботи, з використанням юридичних та інших спеціальних знань. тлумачення правових норм – це встановлення (з'ясування, роз'яснення) змісту нормативних актів, спрямоване на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюють зміст і сферу дії нормативного припису, його основну мету та соціальну спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовують суспільно-історичну обстановку його ухвалення, умови, у яких відбувається тлумачення. При

цьому тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, що не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора. Саме тому необхідно вважати, що тлумачення – це не тільки з'ясування, а й роз'яснення норми права» [9, с. 22]. Наразі в Україні проблема тлумачення актуалізується та має важливе значення для практичної юридичної діяльності.

1.2 Змістова характеристика динамічного тлумачення

Наразі у юридичній науці складається думка, про динамічне тлумачення як таке, що змінює, пристосовує юридичні норми до сучасних обставин. Але хіба динаміка офіційного тлумачення та радикальна зміна (перегляд) правотлумачних позицій пов'язані тільки з необхідністю адаптації норм до сучасних обставин? Як зазначає В. Гончаров, під терміном «динамічне тлумачення» можуть приховуватися два неоднакові поняття. Оскільки такий неоднозначний слововжиток призводить до плутанини, вартувало б розуміти під динамічним тлумаченням саме результат – радикальну зміну (перегляд) офіційної позиції інтерпретатора чи перетлумачення. Для динамічного тлумачення визначально, що воно є несумісним з попередньою інтерпретацією змісту певного правового акту [7, с. 119].

Про динамічне тлумачення, як коригуючу та еволюційну методикау зазначає І. В. Суходубова. На її думку, сутність динамічного підходу в тлумаченні норм права полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття. Динамічні тенденції в тлумаченні найчастіше використовуються в період соціальних криз і реформ, коли закони реформістського плану інтерпретуються розширено, а інтерпретатор має адаптувати закон до

соціальних змін. Актуальність динамічного тлумачення підтверджується тим, що основа легітимності застосовуваного сьогодні права перебуває не в минулому, а в сучасному. Дослідниця зазначає, що динамічне тлумачення часто використовується Європейським судом з прав людини та впливає із духу Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, а його метою є ефективне забезпечення та розвиток прав, закріплених у ній. Доцільність динамічної інтерпретації пояснюється тим, що країни-учасниці цієї Конвенції однаковою мірою дотримуються мінімального європейського стандарту щодо питань, пов'язаних із забезпеченням захисту прав людини, і цей стандарт постійно розвивається, що зумовлюється прагненням досягти ідеалу, відображеного в преамбулі Конвенції [10, с. 266-267].

Питання про межі тлумачення правових норм як спосіб пізнання правової дійсності – це, перш за все, питання про те, чи припустимо в процесі тлумачення створення нових норм права. Представники динамічного напрямку в теорії тлумачення, як правило, вимагають визнання свободи інтерпретатора, наділення його певною мірою правотворчою функцією у випадках, коли діючий закон явно перестав відповідати вимогам справедливості або ж суспільним потребам. Звичайно, про створення нових норм не може йти мова. Певною мірою інтерпретатор може виходити за межі буквального змісту слів чи виразів й при поширювальному тлумаченні. Однак при цьому все ж з'ясовується зміст норми, який намагався вкласти в неї саме законодавець при її прийнятті, а нова норма не створюється. При її тлумаченні відбувається відступ від первісного задуму законодавця, фактично регулюванню піддаються вже інші суспільні відносини, ніж ті, що мав на увазі законодавець при прийнятті норми. Фактично на практиці має місце модернізація, можлива й навіть корекція правових норм за допомогою тлумачення, яка застосовується: або з урахуванням суттєвої, але неврахованої законодавцем специфіки суспільних відносин в тому чи іншому сегменті соціальної дійсності, або через зміну об'єктивного змісту самої цієї дійсності. При цьому інтерпретатор на свій розсуд змінює буквальний зміст норми

права, що формально дає підстави представникам статичного напрямку дорікнути йому у виході за межі своїх повноважень. Дійсно, призначення юридичного тлумачення полягає у виявленні змісту правової норми, не виходячи, проте, за межі її змістового викладення. Якщо інтерпретатор, вдаючись до модернізаційного тлумачення, виходить при конструюванні правовідносини виключно з уявлень про справедливе і доцільне, то навіть при допущенні абсолютної онтологічної правоти його суджень він діє неправомірно, бо узурпує неналежну йому законодавчу функцію. Однак такий стан може мати місце тільки на тих етапах правового розвитку, коли система права ще не отримала свого повного логічного завершення. У зв'язку з цим доречно згадати про позитивістський нормативізм Г. Кельзена, який ввів поняття так званої основної норми, яка є універсальним логічним виправданням значущості позитивного права, його обов'язковості і дієвості. Визнання такої норми включає всі офіційні дії посадових осіб в контекст правопорядку, а також надає їхнім правовим актам загальнозначущого характеру. Основну норму можна уявити як "найпершу з конституцій" (в контексті формули "конституція як основний закон держави"). "Основна норма" з'являється лише при досить розвиненому конституціоналізмі. Суспільний лад складається з системи непорушних прав і свобод людини і відповідного рівня розвитку громадянського суспільства, а також чітко сформульованих обов'язків держави вирішувати спільні проблеми в інтересах людей. В межах логічно завершеної правової системи конституціоналізму всі закони повинні відповідати примату загальноновизнаних прав людини та інтересів громадянського суспільства. Повертаючись до питання про модернізаційне виправлення при тлумаченні правових норм, можна зробити висновок про те, що воно буде правомірним лише в разі відповідності "основній нормі". Тобто модернізаційне тлумачення повинно бути лише різновидом легального тлумачення [11, с. 45].

На думку М. Савчина, при застосуванні методики динамічного тлумачення, граматичний та системний способи тлумачення мають значення для виявлення існуючих проблем, зокрема прогалин у позитивному законодавстві. Німецька правова доктрина розглядає історичний спосіб тлумачення не лише через призму з'ясування волі конституцієдавця, а також у світлі визначення особливостей конкретної історичної ситуації в момент прийняття Основного Закону та через динаміку практики держави. У якості традиційного тлумачення також розглядається конформний до європейської юриспруденції (Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ)). Динамічне тлумачення ґрунтується на розумінні природи конституції як відкритої та рухливої правової матерії, яка змінюється відповідно до конкретної історичної ситуації. За таких умов конституція вже розглядається «не лише як правосвідомість, але й як правотворчість», як «керівні ідеї розподілу свободи», «оптимізації» та «практичного узгодження» конституційних положень і цілей. Тому зростає роль конституційного суду у забезпеченні розвитку конституції шляхом її конкретизації при вирішенні конституційно-правових спорів⁸⁵, що виключає неправомірність прогалин у законодавстві, оскільки це не відповідає конституційним цілям та «керівній ідеї розподілу свободу». Як свідчить досвід конституційних судів більшості країн Центральної та Східної Європи, які запозичили германську модель конституційної юстиції, вони також схильні до здійснення динамічного тлумачення конституції [12, с. 83-84]. Тому при його застосуванні, насамперед, акцентується увага переважно на телеологічному та функціональному способах тлумачення. У такому разі посилено використовуються науковий апарат і доробок правової доктрини, принципи права, які не завжди є позитивно закріплені, (приміром, принцип пропорційності, довірливості, правової визначеності, недопущення владної сваволі, субсидіарності тощо). Досить часто при динамічному тлумаченні використовується історичний спосіб тлумачення для того, щоб з'ясувати особливості еволюції певного правового інституту, принципу, норми у

контексті розвитку соціальних, політичних чи владних інститутів [12, с. 86-87].

Таким чином, динамічне тлумачення передбачає, що інтерпретатор адаптує нормативно-правовий акт до тих змін, які відбуваються в різноманітних умовах розвитку чи зміни суспільних відносин. При застарілому законодавстві або при застосуванні старого законодавства до нових суспільно-економічних умов динамічна тенденція в тлумаченні неминуча. Динамічне тлумачення найчастіше використовуються в період соціальних криз і реформ, коли закони реформістського плану інтерпретуються розширювально, а консервативного – звужено, і суб'єкт, що тлумачить норму права, має адаптувати закон до соціальних змін [6, с. 8] і перетворень.

1.3 Статичний підхід до тлумачення норм права

Під тлумаченням норм права розуміють діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямовану на визначення змісту норм права, на розкриття в них соціального компромісу. Розробка нових правничих приписів неможлива без тлумачення, оскільки в розвиненій системі законодавства більшість норм, що видаються так чи інакше пов'язані з існуючими нормативно-правовими актами. Процес тлумачення неминучий при реалізації правових норм судами, органами прокуратури, місцевого самоврядування при укладанні угод і договорів господарюючими суб'єктами, в діяльності громадських організацій і громадян. У процесі тлумачення встановлюються зміст норми права, її основна мета та соціальна спрямованість, можливі наслідки дії нормативно-правового акта, з'ясовуються суспільно-історична обстановка його прийняття, умови, в яких він тлумачиться тощо. Об'єктом тлумачення є текст

нормативно-правового акту, оскільки саме в ньому знаходить своє вираження воля законодавця. Статичний підхід передбачає тлумачення норм права виходячи з постулату про незмінність їх змісту з плином часу на тій підставі, що воля законодавця, виражена в нормах закону при його прийнятті, не може бути скоригована на розсуд правозастосовника [13, с. 22-23].

Статичний підхід у тлумаченні норм права передбачає незмінність волі законодавця протягом дії нормативно-правового акту, на відміну від динамічного підходу, що передбачає максимальну відповідність волі правотворця фактам і умов сьогодення. Тлумачення в умовах законності не може бути «виключно статичним» або «виключно динамічним». Воно неминуче передбачає застосування двох зазначених підходів. Їх співвідношення залежить, перш за все, від конкретних соціально-історичних умов. Історія розвитку радянського права показала, що в умовах становлення соціалістичної правової системи, гострої класової боротьби тлумачення носило в основному динамічний характер: воно було покликане забезпечити виявлення волі законодавця відповідно до особливостей даної революційної ситуації. Коли ж соціалістична правова система сформувалася, домінуюче значення в тлумаченні придбали статичні моменти [14, с. 555-556].

Статичний підхід, як зазначає Г. О. Саміло, полягає у тлумаченні букви закону. Інтерпретатор при цьому керується наступним правилом: все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Тобто при тлумаченні шляхом логічного аналізу необхідно добросовісно, постатейно опрацьовувати лише текст закону. Вірогідно, при цьому прийдеться підняти опубліковані на час підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. На її думку, тут прослідковується певний «фетишизм» закону, що призводить до втрати динамічності правом [15, с. 13-14].

Статичне тлумачення намагається забезпечити стабільність правопорядку. У такому сенсі під статичним тлумаченням варто розуміти оригіналістичні правотлумачні підходи – інтенціоналізм та новий

текстуалізм, адже вони орієнтовані на незмінне первинне значення законодавчих положень. Загально кажучи, оригіналізм тяжіє до статички у правотлумаченні, оскільки пов'язує норми, їх смисл зі статичними явищами, а отже, не схильний до судового перегляду, себто динамічного тлумачення. Однак «оригіналізм у книжках» іноді зовсім не подібний на «оригіналізм у дії», бо нерідко застосування оригіналістичної методології має наслідком відхилення від попередньої правотлумачної практики. І навпаки, застосування неоригіналістичної методології – покликання на сучасні значення слів тощо – може не мати скасувального, динамічного ефекту [7, с. 119-120]. Проте світова практика свідчить, що смисл закону не повинен бути статичним і нездатним підлаштовуватись до мінливих життєвих обставин. До того ж заборона на перетлумачення не дає змоги Конституції заговорити, так би мовити, власним голосом: суд стає рабом попередньої інтерпретації, іноді – помилкової інтерпретації, хоча судді присягають на вірність не своїм рішенням, а Конституції [7, с. 173-174].

Статичне тлумачення передбачає тлумачення нормативно-правових актів без врахування змін у суспільних відносинах, які вони регулюють. Статичне тлумачення виходить з необхідності більшої уваги до змісту нормативно-правових актів, динамічне тлумачення допускає деяке відхилення від нормативного тексту з урахуванням змін у суспільних відносинах, що регулюються нормами права, які тлумачаться [16, с. 34-35].

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що у юридичній науковій літературі майже не висвітлюється класифікація тлумачення (чи підходи до тлумачення) на динамічне і статичне (хоча статичне тлумачення є предметом дослідження вітчизняної юридичної науки). Зміни у праворозумінні є невідворотними. Інколи можливі кілька варіантів тлумачення, тому часто спершу практика обирає один варіант, а згодом – якийсь інший, часто прямо протилежний. Здатність писаного права з часом розуміється по-різному й надає йому необхідної гнучкості, робить правове регулювання більш ефективним. Статистичний підхід призиває тлумачити норми виходячи із

постулату про незмінність їх змісту із рухом часу на тій підставі, що воля законодавця, яка виражена в нормах закону при його прийнятті не може бути скоректована на розсуд правозастосовника [17, с. 11].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Тлумачення норм права (інтерпретація) – це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана із встановленням їх точного значення [18, с. 450]. Тлумачення норм складається з двох елементів: з'ясування та роз'яснення. Якщо з'ясування не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора, то роз'яснення є викладом змісту волі суб'єкта інтерпретації і вираження її зовні [19, с. 450]. Метою тлумачення є дослідження конкретного правового правопису. В процесі тлумачення не можна відходити від точного змісту норми, ніж той що вкладений в неї законодавцем. Тлумачення не вносить поправки, доповнення та зміни. Процес тлумачення дуже важливий і неминучий, особливо при реалізації норм права судами. Без всебічного розуміння норм, неможливо правове регулювання в суспільстві [19, с. 11].

Динамічний підхід у тлумаченні норм права встановлює, що реальний її зміст з часом може трансформуватись. Характер і зміст суспільно значимих відносин може змінюватись із зміною суспільних умов і потреб, тому ці нові відносини також повинні коректуватись. Динамічний підхід дозволяє виявити більш глибокий зміст правових норм, що являє собою не просто вилучення із правового тексту «дійсної волі» законодавця, а пізнавальна діяльність, направлена на виявлення об'єктивного змісту, який вкладений в норму права та пристосований до сучасних потреб суспільного розвитку [17, с. 11].

Статистичний підхід призиває тлумачити норми виходячи із постулату про незмінність їх змісту із часом на тій підставі, що воля законодавця, яка виражена в нормах закону при його прийнятті не може бути скоректована на розсуд правозастосовника [17, с. 11].

РОЗДІЛ 2

ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ У СУДОВОМУ ПРАВАЗАСТОСУВАННІ

2.1 Поняття та ознаки судового тлумачення

Не дивлячись на те, що активно запроваджуються альтернативні способи вирішення спорів, однак судові рішення завжди заслуговувало найбільшій довірі зі сторони населення, органів державної влади, організацій та інших суб'єктів, які звертаються за захистом своїх порушених прав. Така довіра вимагає підвищеної вимоги до судового рішення, в основі якого лежить судові тлумачення. Судові тлумачення має першорядне значення, вірне тлумачення – основа вірного, законного та обґрунтованого судового рішення.

У юридичній літературі відсутнє розгорнуте визначення поняття «судові тлумачення норм права», лише зазначається, що це роз'яснення смислу норм права, що здійснюється судами. Головною ознакою судового тлумачення є те, що суб'єктом такого тлумачення є суд (судді). Завдання та мета судового тлумачення полягає у встановленні справжності волі законодавця, яка виражена у нормі та правильному її застосуванні в спірному випадку. Можна виокремити такі особливості судового тлумачення норм права:

- це завжди інтелектуально-вольова діяльність, що здійснюється суддями під час розгляду певної судової справи;
- суб'єктами можуть бути тільки судді, що входять до судової системи України;
- здійснюється безпосередньо під час розгляду справи й віддалено в часі під час розгляду справи в касаційному порядку, при поясненні норм права у постановках пленумів, під час офіційного тлумачення у порядку конституційного провадження;
- це завжди офіційне тлумачення;

– існує спеціальна форма закріплення його результатів (судові рішення) [20, с. 374].

Судове тлумачення як вид офіційного тлумачення буває казуальним, нормативним і правозастосовним. Зупинимо нашу увагу на казуальному та нормативному тлумаченню. Казуальне судове тлумачення – тлумачення, результати якого формально обов’язкові тільки для конкретного судового спору та для осіб, які беруть в ньому участь, воно є невіддільним від конкретного судового випадку (казусу) [21, с. 311]. Казуальне судове тлумачення здійснюється судами вищих та нижчих інстанцій. Його завданням є індивідуалізація правових приписів, а результат обов’язковий тільки для конкретної судової справи та осіб, що беруть у ній участь. Його суб’єктами можуть бути судді усіх судових органів. Результати казуального судового тлумачення містяться в мотивувальній частині вироків у кримінальних справах, рішень у цивільних справах, постановках апеляційних і касаційних інстанцій. Акти казуального тлумачення вищих судових органів можуть виступати для нижчих судових органів як зразки розуміння застосування закону. Результати такого тлумачення є обов’язковими тільки для конкретної судової справи та для осіб, які беруть у ній участь. Усі судді можуть надавати казуальне тлумачення, у зв’язку зі справами, які розглядали. Якщо казуальне тлумачення надає суд вищої інстанції, то воно може набувати обов’язкового характеру. Нормативне судове тлумачення – роз’яснення, що дається компетентним органом, яке є обов’язковим для всіх осіб та органів та розповсюджується на всі випадки, які передбачені правовою нормою, що тлумачиться [22, с. 119]. Воно є нормативним оскільки носить загальний характер, є формально обов’язковим при розгляді усіх справ які вирішуються на основі розтлумаченої норми, а також тому, що його результат є обов’язковим для інших суб’єктів, які будуть використовувати таку норму. Основними рисами судового нормативного тлумачення є загальний характер приписів та обов’язковість їх урахування під час розгляду схожих судових справ [23, с. 14].

Спеціальними суб'єктами нормативного судового тлумачення є вищі судові органи. Відповідно до ст. 147 Конституції України [24] та ст. 7 Закону України «Про Конституційний суд України» [25], Конституційний суд України уповноважений давати офіційне тлумачення Конституції України. До повноважень судів вищих інстанцій входить надання судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції. Вищі спеціалізовані суди можуть скасувати рішення нижчих судів у разі недотримання наданих рекомендацій. Нормативне судове тлумачення направлено на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами; здійснюється на основі узагальнення судової практики; поширюється на невизначене коло осіб та правовідносин [23, с. 15].

Загалом, судове тлумачення є невід'ємною складовою динамічної моделі судового правозастосування [26, с. 137]. На підтвердження цієї позиції, варто звернутися до думки М. І. Козюбри, що судове тлумачення – це «судова добудова» чи «розвиток права», що визначається лише судовим розсудом. Судове тлумачення, яке виходить за межі тексту нормативно-правового акта, не може порушувати «єдності правової системи», має уникати логічних суперечностей між цілями норм, що роз'яснюються та правовими цілями, воно повинно узгоджуватися з цінностями, закладеними в правову систему, що відображені в Основному Законі. Дотримання цих цінностей, які забезпечують наскрізну єдність правової системи, – одна з основних цілей будь-якого тлумачення, що має забезпечувати стабільність права. Судове тлумачення має підпорядковуватися утвердженню принципу правової визначеності, що виражається через наступні конституційні положення: права і свободи особи не можуть бути обмежені; не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод особи; усі сумніви повинні тлумачитися на користь особи тощо [27, с. 7].

2.2 Динамічне тлумачення у практиці судів вищих інстанцій

Судова практика при вирішенні справ має досить вагоме значення для правозастосування. Проблема тлумачення судами полягає в тому, що судді при вирішенні конкретних спорів, які регулюються одними й тими ж правовими нормами тлумачать ці норми по різному. Тому один суд виносить на основі норм права одне рішення, а інший, застосовуючи ту ж саму норму протилежне.

Саме при здійсненні правосуддя розкривається дійсний зміст нормативного акту та його застосування на практиці. Тлумачення нормативних актів судовими органами володіє високою юридичною силою по відношенню до тлумачення інших форм як реалізації так й тлумачення норм права представниками інших гілок влади в процесі правозастосування. Суддя в процесі застосування норм права керується процесуальним законодавством, яке визначає порядок застосування правових актів. Для більш однакового розуміння і застосування норм права необхідно їх зрозуміти, роз'яснити та в подальшому застосувати при розгляді конкретної справи. Якщо суддя першої інстанції розглядаючи справу надає тлумачення нормі права, яка підлягає застосуванню і застосовує її до спірних питань з урахуванням судової практики вищої інстанції, то апеляційна і касаційна інстанції перевіряють вірність застосування норми права, і у випадку невідповідності надають своє тлумачення, при цьому враховуються судова практика Верховного суду України, яка надавала тлумачення по конкретній справі [19, с. 12]. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено повноваження Верховного Суду щодо здійснення аналізу судової статистики, узагальнення судової практики, забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку і спосіб, визначені процесуальним законом, забезпечення апеляційних та місцевих судів методичною інформацією з питань правозастосування [28]. Верховний Суд не є правотворчим органом, а тому не має права змінювати або

доповнювати норми права. Тому всі роз'яснення повинні здійснюватись тільки в межах обсягу чинних норм права. Роль судових рішень, які складаються в судову практику іноді набуває значення більш вагоме й загальна судова практика може відігравати не тільки позитивну, але й негативну роль при вирішенні спорів у судах. Постанови Пленуму Верховного Суду з питань застосування законодавства, формально не є обов'язковими, фактично слугують орієнтиром у правозастосуванні. Досить часто не лише судді застосовують практику судів Верховного Суду, але й учасники правовідносин [19, с. 13]. Під час тлумачення суди вищої інстанції досить часто виходять за межі норми права. В реальності складається так, що при винесенні рішення суд першої інстанції, розглядаючи конкретну справу постає перед вибором застосувати дійсну норму права, або такий вигляд, який надав їй тлумачення суд вищої інстанції, як правило вибір відбувається на користь тлумачення, яке надають суди вищих інстанцій. Однак в результаті прогалин в праві судова практика набуває вагомого значення, особливо в процесі розгляду конкретної справи, коли суддя не може чекати законодавчого усунення існуючої проблеми і має вирішити спір по сутті заявлених вимог.

З огляду на те, що *de facto* інтерпретаційну діяльність Верховного Суду можна розглядати як форму правового регулювання субсидіарного характеру, в юридичній літературі висловлюється точка зору, «що суд є квазіправотворчим органом» [29, с. 28-29].

Проте, ми поділяємо позицію М. І. Козюбри, що між судовим тлумаченням і правотворчістю межі настільки тонкі і рухливі, що їх більш-менш повна регламентація законом неможлива. У кращому разі законом можуть бути зафіксовані лише загальні критерії – орієнтири, які б суди брали за основу при визначенні меж своєї інтерпретаційної і правотворчої діяльності. Основним же принципом такої діяльності має залишатися принцип самообмеження [30, с. 46].

Т. Г. Морщакова зазначає, що роз'яснення Пленумів вищих судових органів влади є квазінормативними, вони є свого роду «шаблонами» для нижчих судових інстанцій при вирішенні юридичних справ. Приміром, якщо нижчестоящі суди апріорі позбавляються за законом можливості не погодитися з позицією вищого суду, то зникає дієвий механізм виправлення судової практики, не кажучи вже про те, що загальна позиція може бути недостатньо орієнтована на конкретні обставини [31, с. 29]. З цієї точки зору мотивом скасування рішення суду першої чи апеляційної інстанцій має бути лише його незаконність або необґрунтованість по суті [32, с. 28].

Постанови Пленумів вищих судових інстанцій, рішення судів, що скасовують незаконні нормативні акти при здійсненні судового нормативного контролю, а також, тлумачення нормативних правових актів, утворюють судову практику та можуть претендувати на роль особливих, додаткових джерел права в силу суттєвих особливостей, що дозволяють говорити про їх правотворчий характер і виконання ними ролі додаткового джерела права, а саме: дані акти мають характер офіційного документа і публікуються в спеціальних виданнях; приймаються в певній процедурно-процесуальній формі; носять владний, обов'язковий характер і підлягають виконанню на всій території України; мають своїм змістом загальні нормативні або індивідуально-конкретні юридичні роз'яснення; здійснюють безпосередньо регулюючий вплив на суспільні відносини, систему законодавства і враховуються правотворчими органами при його оновленні; за своєю природою є підзаконними, особливими допоміжними правовими актами; забезпечені різними засобами юридичного захисту, в тому числі заходами державного примусу [32, с. 29].

Тому узагальнення судової практики є важливими для однакового тлумачення норм судами, а зміна правової позиції Верховного Суду засвідчує відсутність сталості судової системи [33, с. 36].

Отже, постанови Пленуму Верховного Суду мають прецедентний характер і повинні враховуватися представниками суддівського корпусу та

іншими компетентними державними органами при вирішенні відповідних спорів.

Приміром, у ст. 36 Кримінального кодексу України, необхідна оборона це – «дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [34].

З даного питання є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Так, у Постанові «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26.04.2002 № 1 судам рекомендується звертати увагу на те, що стан необхідної оборони починається не лише в момент вчинення суспільно-небезпечного посягання, а й у разі існування дійсної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні факту такої загрози необхідно зважати на поведінку нападника, зокрема направленість умислу, потужність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати небезпеку як дійсну. Перехід використовуваних при нападі зброяць або предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди вказує на завершення посягання [35, 36, 37].

У Постанові Верховного суду від 5 листопада 2019 р. (Справа №265/4474/17) йдеться, що «про те, що особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не лише у разі необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних законом прав

та інтересів. При цьому слід мати на увазі, що для вирішення питання про кваліфікацію складу злочину, зокрема щодо відсутності чи наявності стану необхідної оборони, перевищення її меж, суд у кожному конкретному випадку, враховуючи конкретні обставини справи, повинен здійснити порівняльний аналіз та оцінити наявність чи відсутність акту суспільно-небезпечного посягання й акту захисту, встановити їх співвідношення, відповідність чи невідповідність захисту небезпечності посягання» [38].

Таким чином, у процесі винесення рішення судді здійснюють динамічне тлумачення норм права, оскільки їм необхідно співвіднести правові норми до обставин справи, відносно якої мають бути застосовані ці норми. Суд має діяти відповідно до закону, але при цьому в процесі застосування закону при винесенні рішення сам встановлює зміст закону. Правотлумачна діяльність Верховного Суду не суперечить загальним принципам вітчизняного права. Вважаємо, що слід законодавчо закріпити право тлумачити закони до повноважень Верховного Суду. Динамічність тлумачення проявляється при використанні судового розсуду в практиці Верховного Суду. Це означає, що у випадку застосування абстрактних правових норм, обов'язковим буде їх юридичне тлумачення, що залишає для судді вільний розсуд. Використавши це право, суддя логічно розвиває існуючі правові норми із використанням нових понять, визначень, методів, порівнянь, розтлумачуючи іншими словами такі розумові операції, які вносять щось нове й актуальне в розуміння розглянутого питання та вирішення юридичної справи. На практиці Верховний Суд часто розвиває та узгоджує вироблені раніше правові позиції, дає роз'яснення, уточнення або конкретизує зміст правових норм.

2.3 Динамічний підхід при тлумаченні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Результати правоінтерпретаційної діяльності мають юридичну силу і враховуються органами законодавчої, виконавчої та судової влади в юридичній діяльності. Приміром, при колізіях норм права, суди повинні враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду, практику Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Результати правоінтерпретаційної діяльності важливі і враховуються при розробці доктринальних положень. Правову реформу слід розділити на три напрями – конституційний, законодавчий і судовий. Наприклад, проекти концепцій реформування судової системи, конституційної реформи тощо. Однією з цілей правової політики є розбудова та подальший розвиток правової держави. Пошук власної моделі формування принципів суспільно-політичної та правової систем держави має пройти досить складне випробування довірою громадянського суспільства.

Реалізація принципів правової держави передбачає розвиток та удосконалення законодавства, забезпечення дієвості нормативно-правових актів, формування ефективної системи правозастосування. Зазначена установка може бути досягнута шляхом видання офіційних роз'яснень з ряду правових питань.

Інтерпретаційна діяльність Верховного Суду передбачає завжди дві мети, зокрема: визначити правову основу для вирішення конкретної справи і, водночас, шлях формування судової практики з різних правових питань. Г. Гарт популяризує ідею «складної справи», вирішити яку неможливо шляхом «простого правозастосування», позаяк певні правові норми є неоднозначними, тобто складаються з «ядра» (з правових положень, які є більш-менш зрозумілими, - первинна система значень правової норми) та «напівсвітла» або «сутінкової зони» (вторинна система значень), зміст яких неможливо зрозуміти без розширеного суддівського тлумачення. Для кваліфікованого вирішення справи, уникнення правових суперечностей «сутінкової зони» правової норми, вирішення проблеми її колізійності

надається розширене, динамічне судове тлумачення з дотриманням принципу справедливості [39, с. 225].

Приміром принципами тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, на думку С. Шевчука, є такі: 1) норми Конвенції є також нормами прямої дії як, власне, й норми Конституції України, а тому підходи Європейського суду з прав людини щодо тлумачення цих норм можуть виявитися корисними для здійснення правосуддя в Україні; 2) норми Конституції України про права людини та основні свободи здебільшого від творюють конвенційні положення; 3) питання юридичних гарантій основних прав та свобод є спільним для вирішення як на конституційному, так і на конвенційному рівнях. При застосуванні та тлумаченні конвенційних норм, передусім, беруться до уваги загальні принципи тлумачення міжнародних договорів. Вони містяться у статтях 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка інкорпорує загальноприйняті принципи міжнародного права. Хоча на момент ухвалення рішення у справі *Goldier* Віденська конвенція ще не набрала чинності, Європейський суд вирішив, що у статтях 31-33 формулюються загальновизнані принципи міжнародного права, й тому вони можуть застосовуватися. Конвенція має також тлумачитися добросовісно – відповідно до загального значення, яке слід надавати термінам цього міжнародного договору в їхньому контексті, а також відповідно до об'єкта і цілей Конвенції. Слід взяти до уваги судову практику, а також норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між країнами, які ратифікували Конвенцію. Термінам, що містяться у Конвенції, можна надавати спеціального значення лише в тому разі, якщо встановлено, що суб'єкти мали такий намір. При тлумаченні Конвенції необхідно брати до уваги важливість спеціального динамічного тлумачення, оскільки Конвенція – це «відкритий текст, живий інструмент, вона має бути розтлумачена у світлі вимог сьогодення [39, с. 258].

Загалом при тлумаченні Конвенції, Верховний Суд повинен зважати, що її слід розглядати як єдиний, цілісний правовий акт, а не розділяти її на окремі правоположення, для забезпечення «справедливого балансу між загальним суспільним інтересом та вимогами захисту фундаментальних прав індивіда» [40].

В Ухвалі Верховного Суду від 21 квітня 2016 року [41] зазначено, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» [42] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Динамічне тлумачення – «це спосіб встановлення змісту норм Конвенції з урахуванням умов і обставин, які існують під час інтерпретації та за яких ці норми здійснюються» [43, с. 13]. Його сутність полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правові акти відповідно до змін в суспільстві, адже зміст тлумачення норми права може змінюватись. У більшості випадків ЄСПЛ використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять. За динамічного підходу вважається, що положення писаного права слід застосовувати у конкретних історичних умовах. Різні варіанти тлумачення однієї і тієї ж норми права в різні періоди є явищем нормальним і не передбачає оголошення попереднього тлумачення «неправильним». Тобто, в одній нормі може бути кілька «правильних» тлумачень, що використовуються в різні періоди [44, с. 60]. З метою забезпечення правової визначеності ЄСПЛ у багатьох випадках тлумачить норми Конвенції в контексті своїх попередніх рішень. Проте, в деяких випадках він може змінити свою практику, якщо цього потребує принцип динамічного тлумачення. Принцип динамічного тлумачення норм права дозволяє забезпечити максимально ефективний захист прав і свобод людини в умовах постійної еволюції європейських стандартів у галузі прав людини. Нині спостерігається уподібнення функціонування правових систем, що призводить до уподібнення теоретичних питань та згуртовує наукову спільноту навколо того чи іншого проблемного поля. Важливість

динамічного тлумачення зумовлена тим, що юридичні приписи не завжди встигають за розвитком суспільних відносин, особливо коли йдеться про нормативні акти чи договори, які були прийняті більше ніж 50 років тому. Для України актуальність цього виду тлумачення визначається тим, що норми Конституції є нормами прямої дії та гарантовано право звернення до суду кожному громадянину для захисту прав і свобод на підставі Конституції України. Конвенція – це «живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення, тому такі факти є неприпустимими» [45]. Згідно Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання» [46]. Отже, смертну кару скасовано і нікого не може бути засуджено до цього покарання або страчено. Згодом ст. 3 Конвенції (забороняє катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання), почала розглядатися як така, що у певних випадках забороняє смертну кару. Відповідно, нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Застосування динамічного підходу до тлумачення права можна віднайти і в діяльності Конституційного Суду України. Разом із тим, у вітчизняній правовій доктрині динамічний підхід поки що не знаходить значної кількості прибічників і, тим більше, комплексного теоретичного обґрунтування. Американські правники вже давно визнали, що Конституція і загальне право тлумачаться динамічно. Те саме визнали і в інших розвинутих країнах, однак у них таке тлумачення називається еволюційним. Оскільки в Конвенції багато загальних абстрактних понять і формулювань, то ЄСПЛ має використовувати еволюційне тлумачення як зручний спосіб інтерпретації абстрактних норм Конвенції. Еволюційне тлумачення має дуже важливе значення в практиці Страсбурзького суду, оскільки його використання впливає на розширення

прав і свобод людини, а також на розширення обов'язків держав – членів Ради Європи перед особою з метою забезпечення найбільш ефективного рівня захисту і відновлення її прав [17, с. 12-13].

Тлумачення положень ЄСПЛ є еволюційним тлумаченням, яке дає змогу інтерпретувати зміст правових приписів у світлі умов сьогодення й забезпечує ефективність правового регулювання. Конвенція є «живим інструментом» [47, с. 67]. Але не менш важливою є й інша складова – те, що суди з урахуванням практики ЄСПЛ можуть впливати на розвиток правової культури суспільства та формування нових уявлень про природу прав людини.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Судове тлумачення як вид офіційного тлумачення буває казуальним, нормативним і правозастосовним. Судове тлумачення – це «судова добудова» чи «розвиток права», що визначається лише судовим розсудом. Судове тлумачення, яке виходить за межі тексту нормативно-правового акта, не може порушувати «єдності правової системи», має уникати логічних суперечностей між цілями норм, що роз'яснюються та правовими цілями, воно повинно узгоджуватися з цінностями, закладеними в правову систему, що відображені в Основному Законі.

Суд має діяти відповідно до закону, але при цьому в процесі застосування закону при винесенні рішення сам встановлює зміст закону. Правотлумачна діяльність Верховного Суду не суперечить загальним принципам вітчизняного права. Вважаємо, що слід законодавчо закріпити право тлумачити закони до повноважень Верховного Суду. Динамічність тлумачення проявляється при використанні судового розсуду в практиці Верховного Суду. Це означає, що у випадку застосування абстрактних

правових норм, обов'язковим буде їх юридичне тлумачення, що залишає для судді вільний розсуд.

Динамічне тлумачення Конвенції здійснюється з урахуванням умов і обставин, які мають місце під час її практичного застосування. Суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правові акти відповідно до змін в суспільстві, адже зміст тлумачення норми права може змінюватись. У більшості випадків ЄСПЛ використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять.

ВИСНОВКИ

1. Тлумачення норм права слід розглядати як процес, що відбувається у людській свідомості у формі багатоманітних внутрішніх інтелектуально-вольових дій (з'ясування сутності та змісту норм), які знаходять вираження у формі інтерпретаційного акта (роз'яснення) чи юридичної консультації. При цьому тлумачення є інтелектуально-розумовим процесом, що не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора. У процесі тлумачення встановлюють зміст і сферу дії нормативного припису, його основну мету та соціальну спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовують суспільно-історичну обстановку його ухвалення, умови, у яких відбувається тлумачення.

2. Динамічне тлумачення передбачає, що інтерпретатор адаптує нормативно-правовий акт до тих змін, які відбуваються в різноманітних умовах розвитку чи зміни суспільних відносин. Динамічний підхід у тлумаченні норм права встановлює, що реальний їх зміст з часом може трансформуватись. Характер і зміст суспільно значимих відносин може змінюватись із зміною суспільних умов і потреб, тому ці нові відносини також повинні коректуватись.

3. Статистичний підхід призиває тлумачити норми виходячи із постулату про незмінність їх змісту із часом на тій підставі, що воля законодавця, яка виражена в нормах закону при його прийнятті не може бути скоректована на розсуд правозастосовника [17, с. 11].

4. Судове тлумачення як вид офіційного тлумачення буває казуальним, нормативним і правозастосовним. Судове тлумачення – це «судова добудова» чи «розвиток права», що визначається лише судовим розсудом. Судове тлумачення, яке виходить за межі тексту нормативно-правового акта, не може порушувати «єдності правової системи», має уникати логічних суперечностей між цілями норм, що роз'яснюються та правовими цілями, воно повинно узгоджуватися з цінностями, закладеними в правову систему, що відображені в Основному Законі.

5. Суд має діяти відповідно до закону, але при цьому в процесі застосування закону при винесенні рішення сам встановлює зміст закону. Правотлумачна діяльність Верховного Суду не суперечить загальним принципам вітчизняного права. Вважаємо, що слід законодавчо закріпити право тлумачити закони до повноважень Верховного Суду. Динамічність тлумачення проявляється при використанні судового розсуду в практиці Верховного Суду. Це означає, що у випадку застосування абстрактних правових норм, обов'язковим буде їх юридичне тлумачення, що залишає для судді вільний розсуд.

6. Динамічне тлумачення Конвенції здійснюється з урахуванням умов і обставин, які мають місце під час її практичного застосування. Суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правові акти відповідно до змін в суспільстві, адже зміст тлумачення норми права може змінюватись. У більшості випадків ЄСПЛ використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляева О. М. Толкование норм права. *Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки.* 2007. Том 149, кн. 6. С. 39-47.
2. Ціппеліус Р. Юридична методологія. Чернівці: «Рута», 2003. 184 с.
3. Вопленко Н. Н. Толкование права. Монографія. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. 126 с.
4. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 221 с.
5. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія. Х.: Факт, 2003. 328 с.
6. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. Х.: Право, 2008. 296 с.
7. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів: СПОЛОМ, 2013. 252 с.
8. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 336 с.
9. Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2015. Вип. 4. С. 12-24.
10. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 264-272.

11. Манукян А. Г. Толкование норм права: (виды, система, пределы действия): дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2006. 177 с.
12. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
13. Мингазов Р. Ш. К вопросу о правовой природе толкования норм права: общетеоретический аспект. *Государство и право: теория и практика: материалы междунар. заоч. науч. конф.* (г. Челябинск, апрель 2011 г.). / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. Челябинск, 2011. С. 20-24.
14. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+ справоч. том]. Том 3: Проблемы теории права: Курс лекций. М., 2010. 781 с.
15. Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм: навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2670/1/Samilo_Problems_of_interpretation.pdf (дата звернення: 14.10.2020).
16. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2014. 214 с.
17. Нагребецька В. В. Динамічне тлумачення норм права. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 вересня 2020 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 10-14.
18. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: [підручник]. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с
19. Нагребецька В. В. Тлумачення норм права судами вищих інстанцій. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 21–22 серпня 2020 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 10-13.
20. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, В.Д.

Ткаченко, Л.Л. Богачов та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

21. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Т. 2. Москва: Юрид. лит., 1982. 360 с.

22. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. М.: Госюриздат, 1962. 166 с.

23. Нагребецька В. В. Судове тлумачення норм права. *Реформування правової системи держави: матеріали II науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 26-27 червня 2020 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 12-16.

24. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.11.2020).

25. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 14.11.2020).

26. Левенець Б. Б. Моделі судового правозастосування: концептуальні засади сутності та змісту: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2020. 217 с.

27. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3-8.

28. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

29. Барышникова В.А. Правовые позиции высших судебных инстанций как средство формирования, опережающего гражданского процессуального регулирования. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2014. № 6. С. 28-32.

30. Козюбра М. І. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38-48.

31. Морщакова Т. Г. Разграничение компетенции между Конституционным Судом и другими судами. *Вестник Конституционного Суда РФ*. 1996. № 6. С. 27-32.
32. Мусієвський В. Є. Правотворчість судової влади: перспективи впровадження в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С.25-29.
33. Примак Т. К., Казакова Г. В., Орлова К. А. Проблемы толкования правовых норм в деятельности судебных органов. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2014. Вып. 9. С. 35-43.
34. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14/ed20180828> (дата звернення: 17.10.2020).
35. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02> (дата звернення: 17.11.2020).
36. Про підсумки діяльності Верховного суду України по здійсненню правосуддя у 2002 р.: Постанова Верховного суду України від 31.01.2003 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-03> (дата звернення: 17.11.2020).
37. Про зміну вироку в частині перекваліфікації дій засудженого: Ухвала Верховного суду України; Витяг від 17.05.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0065700-05> (дата звернення: 17.11.2020).
38. Постанова Верховного суду від 5 листопада 2019 р. Справа №265/4474/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85582388> (дата звернення: 27.11.2020).
39. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.
40. Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden, (1982) 5 EHRR 35, 52. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57580%22%5D%7D> (дата звернення: 17.10.2020).

41. Ухвала Верховного Суду України від 21 квітня 2016 р. № 6-756 ц16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57345903> (дата звернення: 27.11.2020).
42. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 27.11.2020).
43. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
44. Мірошніченко А. М. Статичне та динамічне тлумачення права. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 59–66.
45. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska> (дата звернення: 27.11.2020).
46. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: [чинне законодавство] із змінами та допов. станом на 02 груд. 2013 р.: відповідає офіц. текстові. К. : Правова єдність : Алерта, 2013. 71 с.
47. Драган О. В. Застосування органами прокуратури практики Європейського Суду з прав людини при виконанні судових рішень. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 66-71.